ZAMONAVIY O‘ZBEK ROMANCHILIGIDA ANALITIK PSIXOLOGIZM: “TAQIQ MEVASI” MISOLIDA

Sitora Komiljonovna Toshmamatova
Farg‘ona davlat universiteti
amaliy ingliz tili kafedrasi mustaqil
izlanuvchisi Elektron pochta:
bellasitora@gmail.com
Telefon: +998 97 214 05 40

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotida psixologik tahlilning asosiy usullaridan biri sifatida analitik tamoyilning badiiy ifodasi va “qalb dialektikasi” tushunchasi Nazar Eshonqulning “Taqiq mevasi” romanida tahlil etiladi. Asarda inson ruhiyatining ichki ziddiyatlari, vijdon, ehtiros, gunoh va poklanish kabi falsafiy-psixologik kategoriyalar orqali ochib berilishi ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, yozuvchining badiiy tafakkuri orqali milliy ruhiyat va zamonaviy psixoanalitik yondashuv uyg‘unligi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *analitik tamoyil, qalb dialektikasi, psixologik tahlil.*

Abstract: *This article analyzes the artistic embodiment of the analytical principle and the concept of “the dialectics of the soul” in Nazar Eshonqul’s novel “The Forbidden Fruit”. It explores the inner conflicts of the human psyche, expressed through philosophical and psychological categories such as conscience, passion, sin, and purification. The study reveals how Eshonqul integrates national mentality with modern psychoanalytic approaches to portray the complex structure of the human mind.*

Keywords: *analytical principle, dialectics of the soul, psychological analysis.*

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности художественного воплощения аналитического принципа и понятия*

«диалектика души» в романе Назара Эшонкула «Запретный плод». Анализируется внутренний мир героя, раскрываются философско-психологические категории совести, страсти, греха и очищения. Автор показывает, как писатель синтезирует национальное мировоззрение с психоаналитическими подходами, раскрывая сложные процессы человеческого сознания.

Ключевые слова: *аналитический принцип, диалектика души, психологический анализ.*

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida psixologik tahlilga asoslangan yondashuvlar tobora kengayib bormoqda. Bu jarayonda analitik tamoyil voqelikni, obrazni, inson ruhiyatini chuqur tahlil asosida ochish uslubi alohida e’tiborga loyiq. Ushbu metod Z.Freyd, K.Yung, A.Adler kabi psixoanalitiklarning nazariyalariga tayangan holda badiiy asarda inson ruhiy olamini bosqichma-bosqich ochishga xizmat qiladi[1].

Badiiy tahlilda “analitik tamoyil” deganda, asardagi voqea, obraz, sujet va g‘oyaning yuzaki tasvirga emas, balki chuqur psixologik, falsafiy va ruhiy qatlamlarga tayanib ochilishi tushuniladi. Bu tamoyil adabiyotshunoslikda, ayniqsa, badiiy psixologizm doirasida o‘ziga xos tahliliy yondashuvni anglatadi[2].

“Analitik” so‘zi yunoncha “*analysis”* (yechish, parchalash) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, murakkab narsani qismlarga ajratib, uning ichki mohiyatini anglash degan ma’noni beradi[3]. Adabiyotda bu uslub asar sujeti, obrazlar harakati va ularning ong, ruhiyat, axloqiy qarorlaridagi ichki sabablarini tahlil qilishga asoslanadi.

[1] Freyd Z. Psixoanalizga kirish. –M: Nauka, 1990. – B. 221, //Юнг К.Г. Архетип и символ. –М.: Рефл-Бук, 1997. – С. 349 , //Adler A. The Individual Psychology of Alfred Adler. –New York: HarperCollins, 1956. – P. 132.

[2] Xusanboyeva N. Badiiy asarda psixologizm: nazariy qarashlar. // Filologiya masalalari, 2022. №1. – B. 42–46.

[3] Mirvaliyeva M. Psixologik tahlil va obraz strukturasidagi tafakkur qatlamlari. // Ijtimoiy-gumanitar fanlar, 2021. – B. 38.

Analitik tamoyil psixologik tahlil bilan bevosita bog‘liqdir. Bu yondashuvda voqelik hodisa emas, balki inson tafakkurining mahsuli sifatida qaraladi. Qahramonlar harakati psixologik sabab bilan izohlanadi. Bunday yondashuvda asar ichki monologlar, tafakkur oqimi, ichki ziddiyatlar va xotiralarga asoslanadi[4].

Bu tamoyilni L.Blumfild, N.Homskiy, F.Sossyur, R.Yakobson, M.Hollidey, Z.Xarris, V.Vinogradov[5] kabi yirik tilshunoslar o‘z tadqiqotlarida qo‘llaganlar, shuningdek, o‘zbek tilshunosligida N.Mahmudov, A.Madrahimov va O.Usmonov singari olimlar ham ushbu yondashuv orqali o‘zbek tili grammatik strukturasi va mazmuniy qatlamlarini chuqur tahlil etganlar[6]; ayni analitik tamoyil badiiy matnlardagi psixologik qatlamni ochib berishda, xususan, Nazar Eshonqul va Edgar Allan Po asarlaridagi ong oqimi, ichki monolog, assotsiativ tafakkur kabi murakkab ifoda vositalarini tahlil etishda asosiy ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Badiiy matnda qahramonlar harakati psixologik sabablar bilan izohlanib, asarda ichki monologlar, tafakkur oqimi, ichki ziddiyatlar va xotiralar badiiy ifodaning markaziy unsurlariga aylanadi.

Shuningdek, adabiyotda “qalb dialektikasi” deganda, inson ruhiyatidagi ichki qarama-qarshiliklar, ong va ongsizlik, vijdon va istak, ehtiros va iymon, muhabbat va ayb, gunoh va poklanish o‘rtasidagi dinamik ziddiyatlar tushuniladi. “Bu tushuncha Gegel dialektikasidagi “tezis–antitezis–sintez” tamoyiliga yaqin bo‘lib, ruhiy jarayonlar harakatini bosqichma-bosqich

[4] Sharipova G. Badiiy psixologizm va psixoanalizning nazariy asoslari. –Adabiyotshunoslik ilmi yangiliklari, 2020. –B. 45.
[5] Bloomfield L. Language. –New York: Holt, 1933. –576 B, Chomsky N. Syntactic Structures. –The Hague: Mouton, 1957. – B. 117, //Saussure F. de. Course in General Linguistics. –New York: Philosophical Library, 1959. – B. 240, //Jakobson R. Linguistics and Poetics, in Style in Language, ed. T. Sebeok –Cambridge, MA: MIT Press, 1960. –P. 350–377, //Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. –London: Edward Arnold, 1985. –B. 689 (3-chi nashr, 2004), //Harris Z. Methods in Structural Linguistics. –Chicago: University of Chicago Press, 1951. –xv (15 sahifa kirish), – B. 384, //Виноградов В. В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) –M: Высшая школа, 1972 (2-chi nashr) –613 sahifa; indeks sahifalari: – B. 600–606.
[6] Mahmudov N., Madrahimov A., Usmonov O. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –Toshkent: O‘qituvchi, 2006. – B. 260.

o‘sishda namoyon etadi.”[7] “Qalb dialektikasi” – bu har bir insonning ichki “men”i bilan kurashi, o‘zini anglash yo‘lida kechadigan dramatik ruhiy holatdir.

“Qalb dialektikasi” badiiy psixologizmning asosiy metodlaridan biridir; unda voqelikdan ko‘ra qahramonning ichki monologi, ong oqimi, xotiralar, tasavvurlar, tushlar va subyektiv kechinmalari orqali ifodalangan ruhiy haqiqat ustun turadi. Bu metod esa N.Eshonqul ijodini F.Kafka (“inson va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyatlar fonida qalb parchalanganligini tasvirlagan”[8]), J.Joys (“ong oqimi texnikasi orqali ruhiy jarayonlarning murakkabligini ifodalagan”[9]) va M.Proust (“xotira va ong osti orqali inson ruhiyatini tahlil qilgan”[10]) kabi yozuvchilarga yaqinlashtiradi, muallif esa ularning psixologik yondashuvlarini o‘zbek ma’naviyati va axloqiy ziddiyatlariga moslab, “qalb dialektikasi”ni milliy tafakkur bilan uyg‘unlashtirib o‘ziga xos badiiy shakl yaratadi[11].

N.Eshonqul bu borada yangi bosqichga chiqib, ichki monolog, ong osti holatlari, majoziy qatlamlar, orzu va xotira fragmentlari orqali analitik tamoyilni o‘z ijodida ustuvor badiiy metod sifatida shakllantirgan zamonaviy yozuvchidir. Uning “Taqiq mevasi” romanida esa bu tamoyil obraz ruhiyatining murakkab tahlili, ichki ziddiyatlarning chuqur ochilishi va inson ongining nozik qatlamlarini yoritadi. Asarda voqealar ketma-ketligi muhim bo‘lmay qoladi – asosiy e’tibor qahramon ichki holatining tafakkur oqimi orqali ifodalangan dramatizmiga qaratiladi.

N.Eshonqulning “Taqiq mevasi” romanida bu tamoyil eng yetuk tarzda ifodasini topgan. Bu roman insonning ichki olamini, ruhiy kechinmalarini, vijdon, tanlov va ma’naviy najotga intilishini teran ochib beruvchi falsafiy-psixologik asardir. Adib o‘zi ta’kidlaganidek, bu roman “ikki novelladan iborat roman” bo‘lib, “Havo” va “Malak hol” boblari orqali insoniyat tarixidagi eng

[7] Gegel G. Falsafaning asoslari. – M: Mysl, 1977. – 212-b.
[8] Kafka F. Jarayon. – M: Azbuka, 2008. – 143-b.
[9] Joyce J. Ulysses. – London: Penguin Classics, 2000. – 276-b.
[10] Proust M. In Search of Lost Time. – New York: Modern Library, 1992. – 198-b.
[11] N.Eshonqul. Taqiq mevasi. –Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot, 2021. –B. 121–125.

muhim ramzlar – Odam Ato, Momo Havo va Iblis kabi obrazlarni o‘ziga xos badiiy talqin qiladi[12].

N.Eshonqul “Taqiq mevasi” asarini an’anaviy roman shaklida emas, balki “ikki novelladan iborat roman” deb ataydi. Muallif asar muqaddimasida bu haqda quyidagicha yozadi:

“Bu roman emas, ikki novelladan iborat roman. Har biri odamning ikki dunyosidir: biri tashqarida, biri esa ichkarida.” (N.Eshonqul, “Taqiq mevasi”)

Bu ta’rif faqat shakliy emas, balki mazmun, uslub va kompozitsion jihatdan ham asarning badiiy strukturasini baholovchi muhim xususiyatdir.

Asar ikki qismdan tashkil topgan. Birinchi qism – “Havo”da dunyoviy sevgi, gunoh, istak, sadoqat va vijdon bilan bog‘liq dramatik kechinmalar ifodalanib, sujet ichki monologlar, xotiralar va ruhiy tahlil asosida rivojlanadi. Ikkinchi qism – “Malak hol” esa ramziy-psixologik makonda kechib, o‘zini anglash va tan olish bosqichini yoritadi. Bu qismda real vaqt va makonning mavjud emasligi qahramon ruhiyatining “haqiqat bilan yuzlashuv” jarayonini sahnalashtirish imkonini beradi.

Masalan: “*Men jim bo‘ldim. Chunki har qanday gap – bir jinoyatning guvohlik bayoniday yangrardi.”* (N.Eshonqul, “Taqiq mevasi”)

Bu ikki qism bir-birini to‘ldiruvchi, ammo mustaqil psixologik bosqichlarni ifodalovchi struktura sifatida qaraladi. “Havo”da inson gunoh qiladi, “Malak hol”da esa u o‘zini anglaydi va o‘z “men”i bilan yuzlashadi.

Nazar Eshonqul ijodida inson ruhiyati, uning ichki ziddiyatlari va ma’naviy iztiroblari badiiy tahlilning markazida turadi. Adib qahramonlarning ruhiy kechinmalarini ochishda milliy mentalitet, diniy-falsafiy qarashlar va tarixiy xotirani uyg‘unlashtiradi. Uning asarlarida insonning o‘zini anglash, gunoh va poklanish, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash ramziy obrazlar orqali yoritiladi. Shu bois, Eshonqul asarlarida badiiy psixologizm nafaqat

[12] Eshonqul N. Taqiq mevasi. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2017. –B. 5.

individual ruhiy holatni, balki xalqning ma’naviy olamini, milliy ruhiyatini ham aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Freud, Z. *Psixoanalizga kirish.* – Moskva: Nauka, 1990.
2. Jung, C. G. *Arxetiplar va kollektiv ongsizlik.* – London, 1969.
3. Adler, A. *Inson tabiatini tushunish.* – Nyu-York, 1954.
4. Eshonqul, N. *Taqiq mevasi.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2010.
5. Mahmudov, N. *Til va tafakkur: nazariy asoslar.* – Toshkent, 2018.
6. Fromm, E. *Erkinlikdan qochish.* – Moskva: AST, 2006.
7. Poe, E. A. *The Complete Tales and Poems of Edgar Allan Poe.* – New York: Modern Library, 2006.
8. Baxtin, M. *Adabiy ijod va estetik faoliyat muammolari.* – Moskva: Iskusstvo, 1979.
9. Karimov, M. *O‘zbek adabiyotida badiiy psixologizm masalalari.* – Toshkent: Fan, 2012.
10. Qosimov, B. *Adabiyot nazariyasi.* – Toshkent: O‘zbekiston, 2004.